

SÖRMLANDSLÅTEN

1981

NR 1

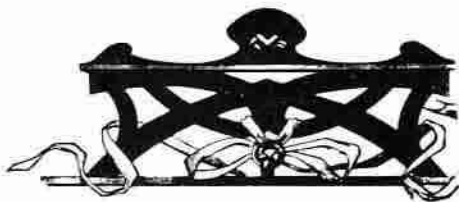
Innehåll

- 2. Aktuellt
- 3. Metallarbetaren
Gustaf Eriksson
- 5. En trevlig dag hos
Spel-Arvid i Trosa
- 18. Det sörmländska tungomålets grammatik

Omslagsbilden föreställer Elna Andersson, Axel Andersson och Arvid Karlsson.

Upplaga: 2000 ex

Om detta nummer av

SÖRMLANDSLÄTEN

när dig före den 21 mars
vill vi påminna dig att
Spelmansförbundet har

ÅRSMÖTE

denna dag i Katrineholm

ANNARS

hoppas vi att du var där
och att du hade trevligt!

Glöm inte att anmäla dig till

LÅTLÄGRET

veckan efter midsommar!

Det är hög tid. Kostnad kr 600:-

för en vecka vid Näshulta lägergård.

Anmälan till Eivor, tel. 016- 82047.

Spelmansstämma

SÖNDAGEN den 5 april

i Folkets Hus, Järna
(ca 10 km söder om
Södertälje)

PROGRAM:

1300 Samling och genomgång
av allspelslåtar.

1400 Stämman inleds

Goda möjligheter till bush-
spel och gammeldans.

För ytterligare upplysningar
kontakta:

Folke Nordeman, tel: 0755/35534

Södertälje Spelmanslag
Järna Hembygdsförening

SOMMARKURSER I

FOLKLIG DANS och LÅTSPEL

Danser och låtar från Siljansbygden
samt dokumentationsteknik

Plats: Hantverkets folkhögskola, Leksand

Tid : 21.6 - 28.6 1981, folklig dans och låtspel

28.6 - 1.7 1981, dokumentation

Kursledare dans och dokumentation: Juno Boberg

Kursledare låtspel

: Magnus Bäckström

Danskursen är uppdelad i en grundkurs och en fortsätt-
ningskurs.

Deltagarna i låtspelskursen bör kunna spela fiol något.

Studiepenning (dagstudiestöd) kan erhållas genom

Vuxenutbildningsnämnden i respektive län.

Upplysningar och anmälan: Siljansbygdens Sommarfolk-
högskola, c/o Anders Grusell, Linvägen 48, 178 00

Ekerö. Tel. 0756-304 36, eller Hantverkets Folkhögskola,

793 00 Leksand. Tel. 0247-135 40.

Metallarbetaren Gustaf Eriksson

Henry Sjöberg

Det är vår avsikt att göra ett specialnummer av Sömlandslåten om denne fantastiske sömlänning.

Gustaf Eriksson föddes den 28 september 1820 i Härads sn., Åkers hd och dog den 2 februari 1894.

Den här gången tänkte vi enbart ge Er några smakprov på Gustaf Erikssons sätt att berätta om gamla seder och bruk. I sina uppteckningar angav han relativt noggrant från vilken tidsperiod traditionerna iakttagits, t. ex. "vanlig fortfarande på 1830-talet". Hans uppteckningar inlämnades under åren 1861-1879 i första hand till Södermanlands fornminnesförening i Strängnäs. Detta material förvaras numera på Dialekt- och Folkminnesarkivet i Uppsala.

Det första exemplet är en variant på Domaredansen av G. E. klassificerad som pantlek.

Domaredansen.

Ungdomen sluter sig i ring och anföraren ställer sig inuti ringen med ett ljus i handen. Anföraren gifver tecken och ringen börjar dansa omkring honom under det han sjunger:

Så vela vi begynne en domaredans
Och domaren är själf inne
"Alla som i leken går
Bör ha ett redligt sinne"
(Alla som i domaredansen gå
Deras hjärtan skall le och brinna)
Alla så säger di hä hä hä !
Somliga säger di så så så !
Å ha`du sofv i hos kärestan i natt
Då skulle du ät ljuset le ä le !

Nu stadnar ringen innan han fullt sjungit slut och vid orden le ä le, sätter han ljuset framför ansigtet på någon och under hvarjehanda lekande åtbörder och egendomlig röst söker få personen att skratta. Den som skrattar får ge pant och så äro de som kunna hålla sig då alltid det lekande i framställningen har en viss värkan. Så kontinueras till de flesta om icke alla gifvit pant. Detta är en höfvisk, human och munter lek.

Allmän i Åkers härad.

Här kommer en ovanlig danslek som kanske vore någonting för folkdanslagen.

Dansa på Sudden.

Bland alla de omöjliga, lämpliga och olämpliga upptog som förr öfvades under julhelgen och isynnerhet medan julhalmen låg inne och såsom i beröring med denna var äfven ett att dansa på sudden. Det till gick så att man hopvirade en halmring eller matta så bekvämlig att en person kunde sitta därpå. Denne lades på golfvet och en person satte sig därpå. Så tog en annan armstark stark dansör eller dansös denna i händerna och började en dans,

hvars rörelser naturligtvis var beroende af svängkraften utöfvad af den stående. Var halmviskan hårdt bunden så löpte den lätt, men gjorde man henne på spe lös för någon man ville gyckla med så förmöttes den snart och det började svida i skinnet. Ej dansade gärna någon på sudd mera än en gång. Leken är öfvad i Länna socken och öfverensstämmer i det nogaste med nationalkaraktären hos denna sockens befolkning.

Endast i Länna sn.

Så en variant på "Lek från Vårdinge".

Resa till Premium.

Gossarna uppställas i en rad och flickorna i en rad, så mycket skiljda att en person kan ledigt gå emellan linierna. Om nu gossarna stå stilla så gå flickorna fram för dem i flanke, helt omvänd (varierande) och sjunga därvid:

Vi ska resa till premium
Till premium ha`vi vari
Där skall vi handla de rosor och de blader
De rosor och de silkesband
som vi skall gen vår fästeman
De rosor och de blader.
- - - (paus)
Medan vi vandra
så klappa vi hvarandra

Då sammanträffa åter gossar och flickor med kyssande såsom vid klappandet, och då detta försiggått värligt eller skenbart så uppställa de sig igen och börja sin gång som förut under sången:

Vi ska`resa till premium

o. s. v.

- - - -

Medan vi vandra
så lyfta vi hvarandra,
och nu lyfte de hvarandra såsom de förut klappat och kysst hvarandra, såsom handslag, nigningar, armkrokar eller dylikt så kunna de därmed fortfara. Då nu flickorna utfört alla grepp i sin ställning så byta gossarna ut sig mot flickornas roll då dessa stå stilla och sången och rörelser bli lika med undantag af epiteternas ombyte som könsförändringen fordrar. Man kan i oändlighet fortfara med denna lek med de många växlande förändringar som stå till buds.

Detta är en starkt moraliskt dragande och sympatiserande lek könen emellan, och genom de växlande rörelserna så hafva de tillfälle att näma sig eller undfly hvarandra, och kunna de som äga en skarp omdömesförmåga ärfara mera uti en lek än på längre tid uti det praktiska hvardagslivet, om man vill nämligen mena kärlig dragning och förening.

Ja lekarna hafva ock sitt värde !

Årila och Dunkers socknar.

Slutligen ytterligare en danslek.

Slå i Bordet

Ungdomen eller de lekande para sig och ställa sig i flanklinje framför ett bord dock något därifrån. Nu kommenderas sång eller musik (i polkett-takt) och det närmast stående paret framgå till bordet och slå däri med båda händer, båda två, hvarefter de skilja sig åt; den

ena vändande sig till höger, den andra till venster samt går utefter hela linjen till dess bakersta ända, hvarest de förena sig som förut. Hela linjen kommer nu snart i ordning till taktmässig rörelse, och framåtskridande, och par efter par framgå och slå i bordet på samma vis. Leken fortgår mekaniskt lika och slutar aldrig förrän man tröttnar eller ledsnar därvid. Några ord till denna lek äro icke kända. Öfvas ännu något i Ärila sn.

Mandolin No. 5547, af
palerad lönn, 8 strängar,
mekaniska styrlvar. Längd
59 cm. Pris 8,90 pr st.

REDAKTÖREN HAR ORDET :

Här kommer äntligen den utlovade artikeln om "Spel-Arvid". Till vår glädje kan vi hälsa en ny medarbetare välkommen, Sol-Britt Sundvall från Nyköping.

Som framgår på annan plats i tidningen har vi planer på att låta ett kommande nummer handla om metallarbetaren Gustaf Eriksson från Åker. Utöver detta planerar vi artiklar om bl.a. kamrer Nils August Lundgren och Pontus Schwalbe. Vi har för avsikt att fortsätta med spel-mansporträtten men vilka vi kommer att presentera vill vi inte meddela just nu. Vi tror dock att vi även 1981 har möjligheter att bjuda er en läsvärd tidning. Om Du har en god vän som Du gärna vill glädja - rekommendera SÖRMLANDSLÅTEN.

Henry Sjöberg

Foto Sol-Britt Sundvall

En trevlig dag hos Spel-Arvid i Trosa

Sol-Britt Sundvall

En dag i höstas åkte jag till Trosa för att hälsa på Arvid. Han är mig en mycket kär vän, och jag tröttnar aldrig på att lyssna till hans berättelser från förr i tiden och musiken omkring honom. Jag ska här återge en del av det vi pratade om den dagen och det mesta är Arvids egna ord. Arvid är så känd bland oss folkdansare och spelmän att en presentation egentligen är onödig, men jag vill ändå gärna återge något om hans person.

Arvid föddes på Svärta Gård 1908 där hans föräldrar var statare. Familjen flyttade senare till Tystberga och där-
efter har han även bott i Bettna och Nyköping. När han var tolv år fick han sin första fiol. Helst hade han önskat sig ett dragspel, men fadern köpte honom en fiol. Efter ett par års filande på egen hand började han ta lektioner och lära sig noter. Snart blev det en dansorkester, till att börja med en grupp som hette Arvids Kvartett. Detta var omkring 1930. Sedan blev det större band, bl.a. det populära Swings Kapell som spelade dansmusik på dansbanorna - mest schlagers och gammaldans. Men intresset för folkmusik tog överhanden och 1950 blev Arvid riksspelman i Stöde. 1952 var Arvid med om att bilda Nyköpingshus Spelmansgille. 1975 fick han Nyköpings Kommunens Kulturstipendium och 1980 Trosas Folkdansgilles stora silvermedalj. Under de senaste åren har utmärkelserna duggat tätt. Det har sagts många berömmande ord om hans sätt att hantera fiolen och hans komponerande. Han har säkert gjort några hundra låtar och arrangerat ca fyrahundra. Nyköpingshus Spelmansgille har nyligen spelat in en LP, som beräknas komma ut under vintern, med ett urval ur Spel-Arvids låtar.

Vi satt och pratade omkring några av Arvids låtar och ett par som han lärt sig från andra spelmän. Arvid berättade om sin barndom och hur han ofta besökte sin farmor, som han också lärde sig denna brudmarsch av.

Arvid berättar:

Hon bodde i Hagstugan i Lästringe i utkanten av Silleskog. Hennes make och hon hade haft ett torp under Gärdesta som hette Lillvik. När hon blev gammal fick hon sitta på undantag och fick lite hjälp från Gärdesta. Jag minns att hon aldrig hade haft några pengar. Då jag var i tioårsåldern fick hon sin första pension, två kronor i månaden, och det var hon väldigt glad över. Så småningom ökade pensionen till tio kronor och hon kände sig nästan rik. Jag var ofta hos henne. På vinden hade hon en massa skolböcker och andra saker, för hon hade haft fosterbarn från barnhuset i Stockholm. Det var nämligen så att på den tiden skulle ovälkomna barn från de besuttna gömmas undan. Hon hade tagit hand om två barn, en pojke och en flicka, och de hade fått en hel del böcker. Jag satt på vinden och läste så fort jag kom åt. Min farmor var väldigt liten till växten och hon fick arbeta mycket hårt, så gott som hela dygnet, när hon var yngre. När hon blev trött så satte hon ihop två stolar och la sig på stolarna och sov i tio minuter, en kvart och sen jobbade hon igen. Ibland sjöng hon för

mig. Var det en visa som hade en oförsämd text, då tog hon upp förklädet och höll det framför ansiktet så att jag inte skulle se hur hon såg ut när hon sjöng de där grova och opassande orden.

Arvids farmor

Omkring 1925 kom jag i kontakt med Bergström. Han var väldigt intresserad av mig när han hörde att jag också spelade fiol. Ofta när jag var på väg hem från arbetet stod han utanför och väntade på mig. Då måste jag hem till honom för han hade kommit på en gammal bit. Jag var inte särskilt intresserad av folkmusik just då. Man spelade mest dansmusik och slagdängor, det tyckte jag var mycket roligare, men jag lärde mig också en hel del av honom. Han var mycket rolig och hade fin humor.

Han spelade bl.a. en gökpolska. Han kunde inte spela flageolettoner, för han hade ringfingret skadat. Så när han spelade denna polska så gal han i stället. Det såg väldigt skojigt ut för han hade långt vitt skägg, och när han gjorde sig i ordning för att gala blev det ett runt hål i skägget. Han spelade för Gustaf V i Malmköping en gång, bl.a. den här Gökpolskan, och då gal han också. Efteråt tackade kungen de gamla spelmännen och sa till Bergström:

- Det där gjorde du bra.

- Ja, men ers majestät, ja var liksom lite skrövliger i halsen (han kunde inte gala riktigt som han brukade göra).

Kungen vände sig då till uppvaktningen och sa:

- Skrövliger, vad är det för något?

Brudmarsch från Låstringe

Se hur bruden kommer dra-gan-des. Jag tror väl hon är
 ha-va- des. Kå-ra brud-pi-gor, ni ak-tar Eder väl, så
 att J ic-ke kom-mer i sam-ma be-svär.

Jag var omkring 10 år när min farmor sjöng den här låten för mig. Hon hade förkläde som hon slog upp över ansiktet, när hon sjöng, så jag inte skulle se hur hon såg ut när hon sjöng. Hon tyckte nog att texten var grov och opassande för en "oskyldig" pojke att höra på. Spel-Arvid

Sjuskävalappen.

Har Du sett el-ter vill Du se, Sju-skä-va lap-pen dan-sa.

Upptecknad ur minnet av Arvid Karlsson.

"Min hustru dansa den tillsammans med sina skolkamrater i Blacksta kyrkskola omkring år 1918-1920."

Vals efter A. F. Bergström

arr. A. K.

Musical score for 'Vals efter A. F. Bergström' in G major, 3/4 time. The score consists of four systems of two staves each. The first system has a treble staff with eighth-note patterns and a bass staff with chords G, D7, and G. The second system continues the melody and includes a double bar line with repeat signs, with chords D7, G, and C. The third system features a triplet in the treble staff and chords G, D7, C, and G. The fourth system concludes with chords D7 and G.

Polska efter A. F. Bergström

arr. A. K.

Musical score for 'Polska efter A. F. Bergström' in A major, 3/4 time. The score consists of three systems of two staves each. The first system has a treble staff with eighth-note patterns and a bass staff with chord A. The second system features a double bar line with repeat signs and chords D, A7, D, A7, and D. The third system concludes with chords A7 and D. To the right of the final system is the text: 'Text: Lasse lilla kom, å Lasse lilla kom, å skynda dej hem från gårde!'.

Med Jon Erik Öst i täten tågar spelmännen genom Vilhelmina, från 50-talet.

1952 var första gången jag deltog i Hembyggsdagarna i Vilhelmina. Det var en upplevelse att komma dit, det var så annorlunda mot vad jag var van vid här nerifrån. Det var väldigt trevligt och man kände sig välkommen bland spelmännen. Det var ett sextiotal spelmän som deltog, men bara två från Södermanland. Höjdpunkten på festligheterna är ett hembygdsbröllop som Hembygdsföreningen bekostar. Till detta bröllop spelade vi, och ledare var Jon Erik Öst. Jag kände honom sedan en längre tid, och han tyckte det var trevligt att det kom folk så långt nerifrån Sverige. Vi blev betraktade lite som utlänningar, så de tog det lite försiktigt med oss. En av pojkarna däruppe minns jag särskilt väl, Fritz Nystedt, en väldigt duktig spelman. Han bodde utanför Lycksele och reste senare till Amerika.

Han sa inte "du" till mig, jag var nämligen lite äldre. Så råkade han säga "du" en gång. Han bad då om ursäkt och sa: "ja, här står jag och duar ner er". Jag försökte förklara för honom att här nere var det inte några ceremonier utan man sa "du".

Jag har många minnen från Vilhelmina, och många vänner har jag fått.

Arvid på spelmansstämma i Delsbo.

SJUSKÄVARLAPPEN

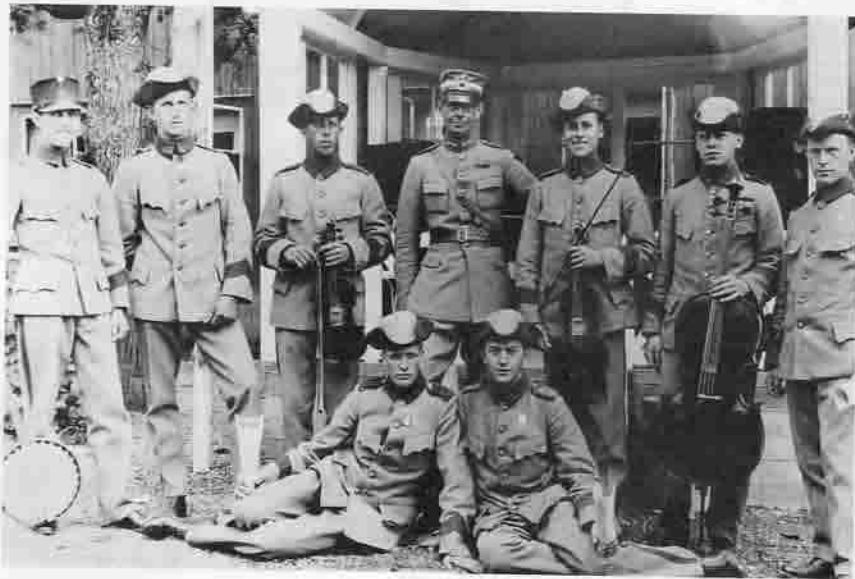
Arvid berättade för mig att hans fru Gudrun dansade den som barn. Detta var omkring 1920. Flickorna dansade i ring. De kröp ihop och drog upp kjolens bakvåd mellan benen och hoppade runt som när man hoppar kråka. Ringen var inåtvänd och dansades först åt ena hållet och sedan åt andra hållet. Slutligen vände de ringen så att den blev utåtvänd och ringen drogs ihop så att de stötte ihop med bakarna mot varandra. Den dansades bland barnen, ofta på skolgården, och även på bröllop. Det låg inget allvar bakom dansen utan allt var på skoj. Arvid säger sig ha hört att dansen har ett samband med färklippning.

Arvid på väg till Nyköpingshus tillsammans med sin far och fru Gudrun, tidigt 60-tal.

Swings orkester
från vänster Thore Carlsson, Erik Skog, Arvid Karlsson,
Folke Skarin, Gösta Arodén och Gösta Magnusson

Kompanikapellet på Rosersberg 1928.
Tredje från vänster Arvid.

*Gånglåt i 5:te månaden**Komp. o. arr. A.K.*

Handwritten musical score for "Gånglåt i 5:te månaden" by A.K. The score is written in G major (one sharp) and 2/4 time. It consists of eight systems of two staves each. The first system includes a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a time signature of 2/4. The music features a variety of rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and rests. There are several accents and slurs throughout. The fifth system contains a first ending bracket with two endings, marked with '1' and '2'. The notation is clear and legible, typical of a handwritten manuscript.

Gånglåt i 5:e månaden, den har vi inte spelat så mycket.
Jag skrev den då det gick mot sommar i maj månad.

Copyright Arvid Karlsson

3vG

Hänglås No 745, af
Hock stålplåt, med 2 nycklar.
Höjd 5 1/2 cm. Amerikanskt.
Pris 0.40 pr. st.

Snickars L

Arvid och Eskil Skog spelar på ett bröllop,
från 40-talet.

Arvid och Evert Lindberg spelar på ett bröllop,
tidigt 60-tal.

Med Nyköpingshus Spelmansgille i Finland 1978.

På resa i Österrike med Folkdanslaget på Nyköpingshus 1962. En liten flört med två österrikiska flickor.

Arvid spelar en ny vals för Sol-Britt Sundvall.

Polska på Ostkusten

komp. A.K.

The musical score is written in G major (one sharp) and 3/4 time. It consists of eight systems, each with two staves. The notation includes various rhythmic values such as eighth and sixteenth notes, often beamed together. There are repeat signs (double bar lines with dots) in the third, fourth, and sixth systems. The key signature changes from G major to D major (two sharps) in the sixth system. The piece concludes with a final double bar line in the eighth system.

Vi här i Trosa bor ju på Ostkusten. Den har inte heller spelats så mycket.

Copyright Arvid Karlsson

Tre backar lång...

komp. A.K.

Copyright Arvid Karlsson

Den är gammal den här. Den är åtminstone från 1950, men jag har inte skrivit ner den förrän 1976. På Sjösvägen utanför Nyköping finns det en mycket lång backe som kallas tre backar lång, och det har jag kallat polskan för. Det är en av de första jag har skrivit.

*Grävåderspolska**Komp. o. arr. A.K.*

The first system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a 3/4 time signature and a key signature of two flats (B-flat and E-flat). The lower staff is in bass clef with a 3/4 time signature and the same key signature. The music features a mix of eighth and sixteenth notes, with some slurs and accidentals.

The second system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats. The lower staff is in bass clef with a key signature of two flats. The music continues with eighth and sixteenth notes, including slurs and accidentals.

The third system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats. The lower staff is in bass clef with a key signature of two flats. This system includes first and second endings, indicated by '1.' and '2.' above the first two measures of the upper staff.

The fourth system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats. The lower staff is in bass clef with a key signature of two flats. The music continues with eighth and sixteenth notes, including slurs and accidentals.

The fifth system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats. The lower staff is in bass clef with a key signature of two flats. The music continues with eighth and sixteenth notes, including slurs and accidentals.

The sixth system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats. The lower staff is in bass clef with a key signature of two flats. The music concludes with eighth and sixteenth notes, including slurs and accidentals.

Det var ett fasligt regnande 1976. Det hörs i första reprisen. Den går i moll, och jag tycker man känner att det är dåligt väder, men så i tredje reprisen börjar solen titta fram, och då går den över i dur.

Copyright Arvid Karlsson

Äntligen, den efterlängtade boken för alla dansintresserade:

"POLKAN, sådan den dansas i salongerna."

Faksimilutgåva efter originalutgåvan från 1844 med efterskrift av Henry Sjöberg. 32 sidor.

ISBN 91-7612-001-5

Pris: 20 kronor.

Boken kan beställas genom Arkivet för Folklig Dans, c/o Dansmuseet, Laboratoriegatan 10, 115 27 Stockholm. Tel. 08-60 28 26.

POLKAN

SÅDAN DEN DANSAS I SALONGERNA

terpsichore

**Kort handledning i
DET SÖRMLÄNDSKA TUNGOMÅLETS GRAMMATIK
med övningsuppgifter**

Bernt Olsson

Foto Nordiska Museet

Förord

Författaren har medelst föreliggande arbete velat resa ett - ehuru ofullkomligt - äreminne över de människor som utan att sväva på målet kunnat späcka sitt tal med uttryck som "ansjucer", "rönte" och "jölpero" och har dymedelst tillika ansett sig bidra till täckandet av en länge saknad brist å populära framställningar beträffande sömländsk grammatik. Med de felaktigheter som vidlåder framställningen ber jag om läsarens benägna överseende, enär de ej tillkommit med avsikt. Jag vill rikta ett varmt tack till min hustru, för att hon ej stått vid min sida och stört mig under arbetet samt vill slutligen också med tacksamhet och uppskattning rikta uppmärksamheten mot signaturen Emanuel, som förr skrev historier på vingåkersmål i Katrineholmskuriren. De ha berett mig mycket nöje och torde väl vara värda förnyad publicering - eller hur, Katrineholmskuriren?

Inneslutande mig i den undseende läsarens ynnest och benägna hägkomst

författaren

Om genus

Svenskan har fyra genus, står det i grammatikböckerna. Ord som betecknar varelser, saker och ting kan ersättas med pronomina "han", "hon", "den" eller "det". Att människor antingen är maskulina eller feminina är ett välkänt faktum, som tilldragit sig stort intresse. Vi säger "han" eller "hon" om människor och en del andra varelser. Om de materiella tingen säger vi i stället "den" (reale) eller "det" (neutrum). I vissa andra språk kan det hända att man talar också om andra företeelser än levande varelser som om de vore maskulina (manliga) eller feminina (kvinnliga). På detta sätt har det också varit i svenskan; alla ting har omtalats som manliga, kvinnliga eller neutrala. Numera skriver och säger vi emellertid vanligen inte "klockan - hon" eller "stolen - han", utan vi använder "den" om båda sakerna.

I dialekter kan vi dock finna det gamla systemet. Fortfarande finner man också att många människor har ganska säker känsla för "grammatiskt genus". De hör, att man kan säga "han" om en vagn men inte om en vägg och att man kan säga "hon" om en hand men inte om en fot. Låt oss ta några exempel från vårt eget sömländska tungomål (hämtade från vingåkersområdet):

	obestämd form	bestämd form
MASKULINUM		
Ental		
en min, din ingen nån	väg vante da(g) kväll	vägen vanten dan kvällen
Flertal		
flera inga nåra	vägar vantar da(g)a kvällar	väga (=vägarna) vanta (=vantarna) daga (=dagarna) kvälla (=kvällarna)
FEMININUM		
Ental		
e mi, di inga nära	mössa vägg känga klänning	mössa (=mössan) vägga (=väggen) känga (=kängan) klänninga
Flertal		
flera inga nära	mösser väggar kängar klänningar	mössera väggarna (vägga) kängarna (känga) klänningarna
NEUTRUM		
Ental		
ett mitt, ditt inget nåt	får skåp tak öra	fåre skåpe take öra
Flertal		
flera inga nära	får skåp tak öron	fåra (=fåren) skåpa (=skåpen) taka (=taka) örona

3. e pannkaka (ho, 'na), en gårsgård (han, 'en, 'n)

Han feck mä sej e ärtmjölspannkaka åt skogen, men ho va så hårder, så när han skulle svälja ner'na, feck han ta spjörn mä ryggen mot gårsgård. Då geck väger på 'n (gårsgård), när han sväljde.

4. e snok, e vägg - en klabb, en lagg

Ho fläta te 'n över snoka mä plättlaggen. Då knosa han te 'na mä en veklabb. Di trätte å gapa, så dä eka imilla väggera (väggo).

5. e lita flicka, en liten gubbe

Mi flicka ä lita å min gubbe ä också liten.
Mi tröja ä för lita, men min rock ä för stor.

Det är viktigt att fastslå, att man inte kan säga exempelvis "e timme" eller "e kväll", eftersom orden är maskulina. Säger man "en björk" och "en tall" är det rikssvenska och inte sömländska. På detta tungomål bör det heta "e björk" och "e tall". Orden är feminina. Dialekter är inte något tokprat hur som helst utan följer vissa bestämda språkregler och står i det här fallet med genus kvar på ett ursprungligare stadium än riksspråket. Realgenus (den-genus) är ett sentida påfund.

Strödda iakttagelser jämte apologi.

Det finns fortfarande fördomar gentemot dialekter, även om de numera inte brukar ta sig lika grovt anstötliga former som när en talpedagog annonserade att "dialekter och talfel bortarbetas". Men man kan finna sorgliga exempel på att folk skäms över sin dialekt eller på att man uppfattar dialekten som en förvanskning av riksspråket. Dialekten är ett riktigt språk med sina bestämda regler och kan talas rätt eller fel. I det följande har jag sökt förklara några typiska företeelser i sömländskan.

Tjocka "l" brukar inte anses fint. Företeelsen är emellertid gammal. Man föreslog på 1600-talet att tjocka l borde stavas med "hl" t.ex. i "stohl" och "bohl" (bord). De används också efter bestämda regler. Ord som "älg", "mjölk", "flyta" och "vråla" har tjockt l men aldrig någonsin ord som "full", "hålla", "sylv" eller "sluta".

Du skall veta, att det finns en gud till, sa karingen, piska grisen.

1. e (inga, nära) mössa en (ingen, nån) väst

- Har du inga mössa?
 - Nä, ja har inte nåra mössa. Ja glömde 'na.
 - Har du ingen väst?
 - Nä, ja har inte nån väst. Ja glömde 'n.
- (Han har alltså glömt både "si mössa" och "sin väst".)

2. en bonne, en dräng, en da, en kväll men e vägg

Bonn å drängen slog hö hela daga (=dagarna), men på kvälla (=kvällarna) satt di i jämter stugvägga (=väggen) å vylä.

I exempelvis ordet "kolmila" är det första l:et tjockt det andra inte.

Å-ljud, som (vanligen) stavas med o får en dragning åt ö i sørmländska. Man får väl tycka vad man vill om det, men det sker regelmässigt det också. Dialekten behåller alltså en skillnad mellan orden "kål" och "kol" inte bara i stavningen utan också i uttalet. Kålsoppa uttalas med å och är ätbar. Kålsoppa finns dessbättre inte - om inte kålen är mycket vidbränd.

"Honom", "henne" och "det" uttrycks med (e)n, 'na, (e)t: Jag såg 'na. Jag hörde på'n. Åt opp'tet.

Detta smidiga tillvägagångssätt beror inte på slarvigt uttal, utan vi har här att göra med rester av fornnordisk ordböjning. ("han" och "hana" var akkusativformer. "honom" är från början dativformen av "hann".)

Ordet "falle" (eller bara 'le) kan misstänkas vara ett förvanskat "väl". Så är det emellertid inte. Det kommer istället av det förr gängse "fulla", som senare felaktigt förfinats till "väl".

"Dänna(r)" med betydelsen "där" har en urgammal utpekande och förtydligande ändelse 'na. På Isländska säger man "þarna", vilket är precis samma ord.

"Tocke" (sådant) har likaså fornnordiskt ursprung.

"Vart" och "vurti" kommer av det numera högtidliga nordiska "varda", medan "bli" (blev, blivit) är inlånat från tyskan.

Uttryck som "e klocka" och "klocka - ho" beror, som ovan visats, på att man i dialekten behållit känslan för ordens ursprungliga genus.

I sørmländskan som i andra dialekter skiljer man på "di" och "dom". Formen "di" anses numera vanligen som ful men tyder på bättre utvecklat språksinne än när man använder "dom" både som subjekt och objekt. "Dom dömde dom" kan man säga nuförtiden. Det är fullt det!

Exemplen hade kunnat mångfaldigas, om jag kommit på fler.

Uppgifter.

1. a) Bestäm substantivens genus i följande sång:

Dä satt en gubbe uti e vrå
 Han hade stora grå vantar
 Då kom dä en liten spelman in
 Å gubben öpp te å dansa
 Å gubben dansa
 Å skägge vicka
 Å har du fått någe i di ficka
 Så ge mej mä!
 Du får 'le dä!

b) Vad betyder "-le"?

2. Sök förklaring till följande ord och uttryck:

maghove, smöl, buding, åvising, hörker, ansjuger, öpplessen, kuckla, lägga å, orna ve, ivararå.

Utslaget kort ska ligga, sa kärigen, trilla omkull.

Efterskrift.

Tidigare har dialekterna motarbetats, och i skolan har man i all välmening sökt förmå eleverna att tala "vårdat". Därigenom har man försämrat den jordmän ur vilken ett folkligt och demokratiskt riksspråk skulle ha spirat upp. Rikssvenskan är nu i stället socialt skiktad i onödigt hög grad. Det har blivit en latinsk-fransk-engelsk pyttipanna, osmältbar för stora befolkningsgrupper.

I moderna läroböcker talar man dock inte längre illa om dialekterna, utan behandlar dem med överseende välvilja som intressanta rester av en primitiv kultur. Man får tala dialekt, sägs det välvilligt, men det varnas vanligen för risken att tala så att andra inte förstår. Sådana varningar brukar inte åtfölja ord som plausibel, nivellering, petitess, integration, fiction, stereoreciever, fuktmedel och colognedeodorantspray med refill.

Men - a la bonheur - vi bör kanske skippa alltför lågfrekventa och aparta provinsialismer och acceptera en mer internationell, anglicerad, aktuell vokabulär som mera relevant i vår tid. För att citera den ovannämnda signaturen Emanuel: "Fint ska dä vara... sa bonn som skar örona å drängen."

Bernt Olsson

P. S. Om Du drar Dig till minnes egendomliga uttryck, som Du hört eller har andra påpekanden angående det sørmländska språket - skriv till denna tidnings redaktion. D. S.

A.F. Bergström